NAAR EEN EQUIVOQUE INTERPRETATIE[1]

Lieven Jonckheere[2]

In de hedendaagse lacaniaanse interpretatie bekleedt de zogenaamde equivoque een sleutelplaats, als – ik citeer meteen Lacan – 'ons enige wapen tegen het symptoom'.[3] Dit type interpretatie wil ik vooreerst situeren binnen de aanzwellende kritiek op de psychoanalytische interpretatie, om er daarna ook een aantal voorbeelden van te geven.

universitaire kritiek op de interpretatie

Het is een feit: de psychoanalytische interpretatie ligt meer dan ooit onder vuur. En dat niet alleen van buitenaf.[4]

Men herinnert zich het startschot: halverwege de jaren vijftig zou Eysenck wetenschappelijk bewezen hebben dat de psychoanalyse niet werkt, niet therapeutisch is (en het behaviorisme dus wel).[5]

Much ado about nothing zoals alras bleek, en dus een valste start. In dezelfde sfeer zou dezelfde Eysenck tegen het eind van zijn carrière overigens ook nog de intellectuele superioriteit van het blanke ras en het bestaan van paranormale vermogens voor bewezen achten. Belangrijker voor ons is echter de vaststelling dat het psychoanalytisch *establishment* (egoanalyse) toen zo een slecht geweten bleek te hebben dat het meer dan twintig jaar zou duren aleer het een soort ironisch non-antwoord wist te verzinnen op wat duidelijk beleefd werd als een 'ontmaskering' – held van dienst was Luborsky, met het fameuze Dodo-verdict.[6] Een net iets minder slordig uitgevoerde en dus net iets wetenschappelijker ogende vergelijkende studie zou intussen bewezen hebben dat alle psychotherapieën, en dus ook het behaviorisme en de psychoanalyse, even effectief zouden zijn. En dat zou te danken zijn aan een niet-specifieke, gemeenschappelijke factor – die wij dan met enige goede wil, in psychoanalytische termen, kunnen benoemen als het laten bestaan van de positieve overdracht. En dus besluit Luborsky, tot opluchting van het toenmalig psychoanalytisch establishment (*selfpsychology*), met de Dodo uit *Alice in Wonderland*: *everybody has won and all must have prizes*.[7]

De tachtiger jaren, waarin ikzelf psychoanalytisch ben opgegroeid, kenmerkten zich dan ook door een soort gewapende vrede op het vlak van de evaluatie van de therapeutische effectiviteit van de verschillende 'scholen': genezen en laten genezen.

Halverwege de jaren negentig werd de knuppel echter opnieuw in het hoenderhok gegooid.

---

[1] Deze tekst herneemt en vat een aantal lessen samen uit het Theoretisch Seminarie in Lacans Onderwijs (georganiseerd door het bureau van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS, met als verantwoordelijken Lieven Jonckheere en Anne Lysy), dat in 2008-2009 gewijd was aan de lacaniaanse interpretatie.

[2] Analyticus met praktijk van de *New Lacanian School*, lid van de *World Association of Psychoanalysis*, lieven.jonckheere@gmail.com

[3] Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire Livre XXIII (texte établi par J.-A. Miller): Le sinthome*, Paris: Seuil, 17

[4] Voor een eigenzinnige geschiedschrijving van de kritiek op de psychoanalyse en interpretatie zie: Jonckheere, L. (2000). La réaction thérapeutique négative à l'interprétation, *Mental. Revue internationale de santé mentale et psychanalyse appliquée*, 7, 117-146.

[5] Eysenck, H. J. (1952). The Effects of Psychotherapy: An Evaluation, *Journal of Consulting Psychology*, 16, 319-324

[6] Luborsky, L., Singer, B., & Luborsky, L. (1975). Comparative studies of psychotherapies: is it true that "Everyone has won and all must have prizes"?, *Archives of General Psychiatry*, 32, 995-1008

[7] Carroll, L. (1965 [1865]). *Alice's Adventures in Wonderland*, New York: Airmont.

Nieuw daarbij was wel dat het niet meer ging om een onderlinge imaginaire strijd tussen een psychoanalyse en een behaviorisme die elkaar het licht in de ogen niet gunden, maar om een wel heel erg letterlijke poging tot afrekening. In die tussentijd van gewapende vrede was het behaviorisme erin geslaagd om een soort Monsterverbond aan te gaan met het uit de psychoanalyse geëxtraheerde cognitivisme; en onder de al heel wat menselijker ogende gedaante van het zogenaamd cognitief-behaviorisme begon het zich op te werpen als organisator van wat een algemene, universitaire en wetenschappelijk te noemen psychologie moest worden. Die diende zich dan vooral niet meer aan de psychoanalyse te spiegelen maar aan een biologische psychiatrie; dankzij de spectaculaire *efficiency* van een nieuwe generatie psychofarmaca was die van haar kant ondertussen ook de draaischijf van de psychiatrie geworden. Het cognitief-behaviorisme haastte zich dan ook om te bewijzen dat het vooreerst even efficiënt was als die biologische psychiatrie, en om vervolgens ook nog te suggereren dat de gecombineerde aanpak, met cognitieve gedragstherapie onder medicatie, nog stukken efficiënter zou moeten zijn.

Gerugsteund door het cognitivisme en reikhalzend naar het biologisme voelde het behaviorisme zich dan blijkbaar mans genoeg om de psychoanalyse eindelijk eens uit te rangeren – psychoanalyse die zich, dat moet inderdaad gezegd, altijd tegen een integratie binnen een universitaire eenheidspsychologie had verzet, door de kant van de klassieke psychiatrie te kiezen. Veel specifieker dan voorheen werd daarbij plots de interpretatie geviseerd. In een grootscheeps onderzoek naar de therapeutische effectiviteit moest universitaire expert ter zake, een zekere Grawe, eerst een vooral vaststellen dat de psychoanalyse, een beetje tegen de verwachtingen in, op dat punt wel degelijk vatbaar was voor 'wetenschappelijk onderzoek', én dat zulks ook effectief gebeurd was.[8] Om dan vervolgens te kunnen betreuren dat daarbij helaas gebleken was dat de psychoanalyse, met haar overdrachtsinterpretatie, niet alleen de grond van onder de eigen voeten weg haalt, maar ook dat ze, met haar dubbelzinnige interpretaties, averechtse effecten bereikt, onder de vorm van zogenaamde negatieve therapeutische reacties.

interne kritiek op de interpretatie vanuit de lacaniaanse oriëntatie

Ik zal hier niet proberen begrijpelijk te maken wat Grawe onder overdrachtsinterpretatie en dubbelzinnige interpretatie verstaat, en dus ook niet tonen welke misverstanden daaraan allemaal ten grondslag liggen. Relevanter is immers dat, op dat eigenste moment, halverwege de jaren negentig dus, ook de lacaniaanse psychoanalyse een stuk terughoudender begon te worden tegenover juist die twee types interpretatie. Door Lacan zelf was er al langer expliciet gewaarschuwd geworden tegen de interpretatie van de overdracht als imaginaire weerstand, op het niveau van het *ego* ('Je bent kwaad op mij!'), maar nu begon men ook voorzichtig te suggereren dat de interpretatie van de overdracht als symbolische of oedipale herhaling, op het niveau van het onbewuste, misschien niet zo evident was ('Je gedraagt je tegenover mij zoals je je vroeger tegenover je vader of moeder moet gedragen hebben!'). Nog verrassender, zeker voor lacanianen, bleek er ook argwaan te groeien tegenover de dubbelzinnige interpretatie van het onbewuste, de interpretatie van het onbewuste als dubbelzinnigheid, of de interpretatie die even dubbelzinnig is als het onbewuste – wat tot dan toe inderdaad het waarmerk van de ware lacaniaan leek te zijn.

Het is vooral Jacques-Alain Miller[9] die de discussie daar rond heeft geïnitieerd en geanimeerd – en dit zowel vanuit het theoretisch perspectief van de *orientation lacanienne* (zijn eigen lessen, waarin hij Lacans onderwijs ondervraagt en probeert te actualiseren, onder andere met het oog op toepassing daarvan in de huidige kliniek) als binnen de praktische context van Schoolvorming via de *passe* (door

---

[8] Grawe, K. & R. Donati, F. Bernauer (1994). *Psychotherapie im Wandel. Von der Konfession zur Profession*, Göttingen-Bern-Toronto-Seattle: Hogrefe Verlag für Psychologie

[9] Miller, J.-A. (1996 [1995]). L'interprétation à l'envers, *La Cause freudienne*, 32, 9-14
Vertaald in dit nummer, xxx

Lacan uitgevonden procedure voor de erkenning van het analyticus, via een geëigende 'evaluatie' van het einde van diens eigen analyse).

Uitgangspunt voor deze discussie was de vaststelling dat analytici zich op het einde van hun eigen analyse, in de procedure van de *passe*, weinig tot geen beslissende interpretaties van de oedipale overdracht of de onbewuste dubbelzinnigheid bleken te herinneren. Waren ze die vergeten? Daarvoor vallen inderdaad plausibele redenen te bedenken. Denken we maar aan Freuds wrevelige commentaar op patiënten die zich onmiddellijk nadat ze bij een 'waarzegger' buiten stappen zo goed als niets meer blijken te herinneren van de voorspelling, zeg maar 'interpretatie', waarmee ze daar overvallen waren geworden, en die dus achteraf de herinnering daaraan als het ware *à la mesure* van de vervulling van de voorspelling reconstrueren. Maar misschien waren die analytici in de passe helemaal niets vergeten – en moeten we dan ook, met Miller, stellen dat dergelijke interpretaties in de lacaniaanse psychoanalyse vanaf een bepaald moment effectief zo goed als niet meer werden gegeven – omwille van, inderdaad, 'de problemen' die ze mogelijks stelden.

Hoewel overdrachtsinterpretatie en dubbelzinnige interpretatie moeilijk te scheiden vallen, zeker binnen een lacaniaans perspectief, zal ik, in wat volgt, mijn aandacht toch vooral toespitsen op deze laatste en op de problemen die ze stelt. Haar eigenheid moet de equivoque interpretatie, focus van deze bijdrage, inderdaad vinden tegenover, of binnen, die dubbelzinnige interpretatie – dat is de interpretatie waarvan Miller, in zijn epochale *L'interprétation à l'envers*, *ex abrupto* stelt dat ze voorbij is, ja zelfs dood is.

Ik sta eerst even stil bij wat men de klassieke vorm van de dubbelzinnige lacaniaanse interpretatie kan noemen, teneinde de vinger te kunnen leggen op wat daarmee, ook weer vanuit een lacaniaanse oriëntatie, precies het probleem is. Daarna zal ik snel de bijzonderste types van lacaniaanse interpretatie op een rijtje zetten die daarvoor een 'alternatief' kunnen vormen, om tot slot met die equivoque *to the point* te komen.

de klassieke dubbelzinnige interpretatie …

De lacaniaanse dubbelzinnige interpretatie baseert zich op de stelling dat het onbewuste interpreteert.[10] Onbewuste formaties, zoals droom, lapsus en witz, vormen op zichzelf al interpretaties, meer bepaald dubbelzinnige interpretaties. Eerste vraag wordt dan wat dat onbewuste, bijvoorbeeld in een droom, interpreteert? Het traumatische gat of reële – dat twee vormen kan aannemen: enerzijds Freuds drift (*Trieb*) of Lacans genot (*jouissance*) en anderzijds Lacans detaal (*lalangue*). Hoe? Door voorstellingen te verschuiven en te verdichten (Freuds droomarbeid) of door de metonymie en metafoor van betekenaars (Lacans symbolisering of 'vol spreken' (*parole pleine*)). Wat is daarvan het effect? Een vorm van zin (Freuds *Sinn*, Lacans *sens*) – die dubbel is – én seksueel, in de mate dat castratie (Freud) of de betekenaar van de fallus (Lacan) daarvan de spil vormt. Het eindresultaat van die 'interpretatie', dat kan beschouwd worden als het doel van een analyse, zou dan moeten zijn dat het traumatische reële iets 'leefbaarder' wordt. De interpretatie door het onbewuste is dus therapeutisch.

Hoe articuleert die interpretatie door het onbewuste zich nu met de interpretatie door de analyticus? Deze laatste wordt eigenlijk enkel en alleen verwacht op het punt en het moment waarop die eerste geblokkeerd blijkt – een blokkade die op rekening van het imaginaire te schrijven is, zoals dat belichaamd wordt door de 'communicatie' van het 'Ik' met de 'ander gelijke'. Gelijkzwevende aandacht betekent dan ook in eerste instantie niet veel anders dan dat een analyticus moet vermijden om die imaginaire dimensie nog meer consistentie te geven. In principe zou dit moeten volstaan om het onbewuste weer ongehinderd zijn spontane arbeid van interpretatie, van symbolisering en dubbelzinnigmakerij, te laten voortzetten. Door zelf te interpreteren kan een analyticus dat onbewuste

[10] Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire Livre XI (texte établi par J.-A. Miller): Les Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris: Seuil, 118

natuurlijk ook altijd een handje toesteken, in die zin dat hij daarvan een soort orthopedisch verlengstuk kan belichamen; hij kan het onbewuste als het ware even het goede voorbeeld geven teneinde dit weer zin te doen krijgen in zijn arbeid van dubbelzinnige interpretatie. En in principe herstelt hij zodoende de inherente therapeutische effectiviteit van het onbewuste. Maar daartoe moet hij dus wel, in zijn interpretatie, spreken zoals het onbewuste. Of, met Millers uitdrukking, hij moet zijn interpretatie op de leest van het onbewuste schoeien (*à l'instar de l'inconscient*), waardoor die van het allooi van een droom, een lapsus, een witz, wordt.

Als hij zichzelf op een bepaald moment, niet zonder kokette ironie, de Gongora van de psychoanalyse noemt, verwijst Lacan dan ook niet alleen naar zijn eigen schrijfstijl.[11] Deze zeventiende-eeuwse Spaanse dichter hanteerde zo een barokke metaforiek, met zoveel en zo vergezochte *pointes* (*concetti*), dat zijn poëzie uiteindelijk niet meer te pruimen was. Dit kan inderdaad ook gezegd van de witzig te noemen interpretatie die Lacan in een eerste tijd van zijn onderwijs promootte, ook die hoeft niet per se memorabele poëzie te zijn.

De kunst, of de ethiek (Lacan heeft het over tact), van de dubbelzinnige analytische interpretatie in de lijn van die door het onbewuste zelf, bestaat er dan ook in om haar effectief 'als een lapsus' te presenteren. Met zijn interpretatie dringt een analyticus niet één bepaalde zin (*sens*) op, maar hij laat deze als het ware terloops even vallen, als een dubbeltje dat, qua zin, op zijn kant moet blijven staan. En het is dan aan de analysant om te kiezen, vooreerst of hij die interpretatie überhaupt als dusdanig wil horen, en vervolgens ook voor welke zin hij daarin gaat, of valt. Een analysant moet de vrijheid, én meteen ook de verantwoordelijkheid, krijgen om de interpretatie vanwege zijn analyticus te interpreteren. In het beste freudiaanse geval gebeurt dit middels een nieuwe onbewuste formatie. Elk zijn vrijheid, elk zijn verantwoordelijkheid tegenover de taal, tegenover haar onherleidbare dubbelzinnigheid.

Ik zal het hier niet hebben over de voorwaarden van dit type dubbelzinnige interpretatie, zijnde de overdracht en de vrije associatie in hun verwevenheid: de overdracht als voorwaarde voor de bereidheid tot de arbeid van vrije associatie, maar ook als effect daarvan; en dus ook de overdracht als voorwaarde voor de productie van onbewuste formaties, binnen die vrije associatie, die dus beantwoorden aan een eerste interpretatie door de analysant, die in Freuds termen 'wild' te noemen is (*wilde Deutung*); de vrije associatie als voorwaarde voor een door Lacan[12] 'beredeneerd' genoemde interpretatie (*interprétation raisonnée*) van die onbewuste formatie door de analyticus; etc.

Liever schets ik een typische situatie die de dimensie van dit type interpretatie even laat aanvoelen. X meldt zijn/haar analyticus dat hij/zij een lapsus heeft gemaakt, in het dagelijks leven, waarmee hij/zij behoorlijk verveeld zit. X voelt immers aan dat deze lapsus ergens iets over hemzelf/haarzelf zegt. En daarom verlangt X zowel als dat hij/zij aarzelt om deze aan zijn/haar analyticus op te biechten. Quasi kameraadschappelijk waarschuwt deze laatste dan dat een lapsus inderdaad moeilijk te vertellen valt zonder meteen te vervallen in een nieuwe, die van die eerste nog altijd de best mogelijke interpretatie vormt. Desondanks of juist daardoor besluit X die lapsus toch te vertellen. En begaat hij/zij effectief een nieuwe, die hij/zij dan zelf wel moet 'op zich nemen' als een interpretatie van die eerste lapsus. Wat de sluizen van het onbewuste weer kan openzetten …

… mist het genot

Wat is nu het probleem met de dubbelzinnige interpretatie, met het analytisch herstel van de dubbelzinnige interpretatie door en van het onbewuste – probleem waarop de equivoque interpretatie dan geacht wordt een antwoord te kunnen bieden? Hét probleem is dat die eerste ertoe neigt om van de vrije associatie een nieuwe eindeloos stromende bron van probleemloos en dus lustvol genot te maken, en dat ze zodoende het problematische want onlustvolle genot in het symptoom dreigt te missen.

---

[11] Lacan, J. (1966 [1956]). Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 467

[12] Lacan (2006 [1968-1969], *Le Séminaire Livre XVI (texte établi par J.-A. Miller): D'un Autre à l'autre,* Paris: Seuil, 197

We moeten effectief vaststellen dat dergelijke interpretatie, soms, op een bepaald moment in de analyse, kan leiden tot een ware ontketening van de interpretatie door het onbewuste. Analysanten beginnen dan doelloos rond te dobberen op een onafgebroken stroom aan dromen, lapsussen, witzen – die ondereen een schier eindeloze woekering aan zin (*prolifération du sens*), aan seksuele dubbelzinnigheden kunnen afscheiden. Dat is het soort analyse waarbij Lacan vanaf een bepaald moment, bij wijze van kritiek, vaststelt dat ze 'geuten zin morst voor het seksuele schuitje'.[13] En daarin kan een analysant dan inderdaad een nieuwe, even veilig als onuitputtelijk lijkende bron van genot vinden – wat Lacan, met een onvertaalbaar neologisme, de *jouis-sens* noemt.[14]

Problematisch aan dit 'bevredigende of lustvolle genot' in de eindeloze dubbelzinnigheid is dat het in slaap wiegt – en dus de aandacht afleidt van het 'onbevredigend of onlustvolle genot', waarvoor iemand uiteindelijk toch in analyse is gekomen, het lichamelijk genot van de drift dat hem of haar parten speelt, en wakker houdt, in het symptoom. Inderdaad, tegengesteld aan droom, lapsus, witz én de op die leest geschoeide interpretatie, is dat symptoom niet alleen maar een onbewuste formatie, niet alleen maar een samenspel van betekenaars, niet alleen maar een metafoor die een dubbele zin produceert waarvan het subject dan eventjes op het gemak kan 'nagenieten'. Het beetje 'bevredigend genot' dat uit het symptoom als dubbelzinnige onbewuste formatie valt te putten, weegt niet op tegen zijn 'onbevredigend genot' als lichaamsfenomeen, als driftfenomeen.

naar een onzinnige interpretatie

Dit lijkt een mogelijke formulering van de impasse die Lacan er uiteindelijk heeft toe doen besluiten om een queeste naar een nieuw type interpretatie aan te vangen, waaronder inderdaad ook een nieuw type dubbelzinnige interpretatie. Welke interpretatie kan het symptoom kraken, kan daarin iets raken van het reële van de drift of het genot?[15] En kan dus een andere weg dan dat symptoom openen tot wat Lacan, als resultaat van een analyse, het 'doorleven' van de drift noemt.[16]

Het moet alleszins al gaan om een onzinnige interpretatie, één die in heel die woekering aan dubbelzinnigheden toch ergens een oorspronkelijke *Kern* van *non-sens* weet te isoleren en te ontbloten.[17] Afhankelijk van de vorm die deze kern daarin aanneemt, onderscheidt Lacan in de loop van zijn onderwijs achtereenvolgens drie types van onzinnige interpretaties: vooreerst de coupure, die gelijkenissen vertoont met bepaalde zen-praktijken, en die een op zichzelf staande, naar geen andere betekenaar verwijzende traumatische betekenaar tracht te isoleren[18]; vervolgens, en vooral, de equivoque, die lijkt te rivaliseren met Joyce's schriftuur, en die terugvoert naar detaal (*lalangue*) zoals die voorafgaand aan de dubbelzinnigheid genererende articulatie van betekenaars gehoord moet zijn;[19] en tenslotte, als het ware als *pointe* van de lacaniaanse interpretatie, ook nog een soort 'geneuriede' (*chantonnée*) interpretatie die zich zou kunnen laten inspireren door de Chinese poëzie met het belang dat de toonhoogte daarin kan spelen.[20]

Als alternatief voor de klassieke dubbelzinnige interpretatie interesseert ons hier enkel de equivoque.

equivoques en equivoque interpretatie

---

[13] Lacan, J. (2001 [1973]). Télévision. In: *Autres Ecrits*, Paris: Seuil, 513

[14] *Ibid.,* 517

[15] Lacan, J. (niet gepubliceerd [1973-1974]). *Le Séminaire Livre XXI, Les Non-dupes-errent,* 20 november 1973)

[16] Lacan, J. (1973 [1964]). *O.c.* 246

[17] *Ibid*., 226

[18] Lacan, J. (1966 [1953]). Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse. In: *Ecrits*, Paris: Seuil, 315

[19] Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire Livre XX (texte établi par J.-A. Miller): Encore,* Paris: Seuil, 37

[20] Lacan, J. (niet gepubliceerd [1976-1977]). *Le Séminaire Livre XXIII: L'insu que sait de l'une bévue s'aile a mourre,* lessen van 15 maart 1977 en 19 april 1977

We zagen dat die eerste in de lijn ligt van de spontane dubbelzinnige interpretatie door het onbewuste; ook die equivoque interpretatie blijkt nu de mosterd te halen bij spontane equivoques, namelijk de spontane equivoques van wat Lacan, met een neologisme, in één woord detaal (*lalangue*) noemt.[21]

Mogelijkheidsvoorwaarde voor die spontane equivoques is de homofonie[22] – beide woorden zijn overigens quasi synoniem: equivoque komt van het Latijnse *aequus* (gelijke) en *vox* (stem, klank), terwijl homofonie komt van het Griekse *homoios* (hetzelfde) en *phonos* (geluid, klank). De homofone equivoque is dus gebaseerd op het bestaan, in een welbepaalde taal, van één of meer woorden, zinsdelen of zelfs hele zinnen, die weliswaar uit dezelfde klanken zijn opgebouwd, maar die toch verschillende betekenissen kunnen hebben. Gesproken woorden kunnen dus op verschillende wijzen gehoord, of verhoord worden. Klassiek voorbeeld, in het Nederlands, is de klank die kan gehoord worden als 'wij' of 'wei' – wat soms een wereld van verschil kan maken. Eigenlijk is het principe van het tot stand komen van dergelijke equivoque de kloof tussen het gesproken en het geschreven woord. Wat ik zojuist 'horen' noemde is dus eigenlijk 'schrijven': als we gesproken woorden, of klanken, proberen te 'begrijpen', schrijven we die als het ware in gedachten, en daarbij moeten we vaak genoeg kiezen tussen verschillende mogelijke 'schrijfwijzen'. Dat is meteen een mogelijke invulling van het belangrijke concept, bij de latere Lacan, van de 'schriftuur' (*écriture*) of de 'letter' (*lettre*), dat in oppositie met het klassieke koppel van het spreken (*parole*) en de taal (*langage*) moet gedacht worden – en dat overigens niet zonder verwantschap is met Freuds 'inachtneming van de ensceneerbaarheid' (*Rücksicht auf Darstellbarkeit*) waaraan de betekenaars in de droom onderworpen zijn.

Voor Lacan is dit gegeven zo cruciaal dat hij meteen stelt dat elke gesproken taal uiteindelijk nog het best gekarakteriseerd wordt door wat hij 'de integrale' noemt van alle equivoques die daarin mogelijk zijn dankzij haar specifieke moeilijkheden en mogelijkheden om geschreven te worden. Deze integrale aan equivoques die een taal kan 'schrijven', Lacan heeft het over secreteren, noemt hij, met een equivoque, haar detaal (*lalangue*). Van die detaal suggereert Lacan ook ze op elk moment door het geheel van de vrouwen gecreëerd zou worden. Paradigma daarvan zou kunnen gevormd worden door de zeventiende-eeuwse literaire beweging van de *Précieuses*, die bewust nieuwe woorden smeedden voor hun als te verfijnd voor de mannelijke taal ervaren 'vrouwelijke gevoelens'. Maar die taalschepping, of beter detaalschepping, door vrouwen, zouden, we evengoed kunnen begrijpen als het werk aan de basis door al die vrouwen die, als moeders, tot hun kinderen spreken – en dus als de moedertaal zoals het kind die niet alleen hoort mar vooral ook moet schrijven om daarvan iets te maken. We zouden kunnen zeggen dat de vrouwen op die manier als het ware de betekenaars maken, waarmee de mannen dan hun metonymisch-realistische dan wel metaforisch-poëtische ding doen.

Vraag is uiteraard wat een kind doet kiezen voor deze of gene schrijfwijze van wat het in zijn moedertaal, in detaal, hoort? Dat lijkt 'onder druk van de drift' te geschieden ('Soms dringt de drang de droom tot een gestalte …', met de dichter van *Facture Baroque*) – een drift die gewekt kan worden wanneer het kind in een oerscène tussen de ouders tussenkomt en waardoor het daar en toen gehoorde, niet alleen vanwege de moeder maar ook vanwege de vader, als het ware 'verkeerd geschreven' wordt en dus gefixeerd geraakt, als een traumatische betekenaar.

Ik zal dit meteen illustreren, met een aantal klinische voorbeelden. Maar eerst nog een aantal andere belangrijke principes van de equivoque, die we ook in die klinische voorbeelden zullen geïllustreerd vinden.

We zullen inderdaad kunnen vaststellen dat elke op het equivoque karakter van het gehoorde gebaseerde verschrijving meteen ook altijd een grammaticale ingreep doorvoert.[23] Ik vereenvoudig, maar vaak komt het er op neer dat als één woord wordt verhoord, of geschreven, wat door de spreker als een zin met meerdere woorden was bedoeld of gesproken. Een soort grammaticale holofrasering,

---

[21] Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *O.c.,* 117 en 133
[22] Lacan, J. (2001 [1973]). L'étourdit. In : *Autres Écrits*, 491
[23] *Ibid.,* 491

zou men kunnen zeggen. Tendens daarvan lijkt het verdonkeremanen van het verlangen van de Ander, als subject van het spreken, het uitspreken (*sujet de l'énonciation*).

Het zal ook duidelijk worden dat dit schrijven van het gehoorde een manier is waarop betekenaars voor het onbewuste worden aangemaakt – betekenaars die aanvankelijk op hun eentje staan, als pure betekenaars (*signifiant pur*) – maar waar rond zich dan inderdaad iets als een onbewuste kan gaan weven, als een 'web aan weten over detaal' (*élucubration de savoir sur lalangue*)[24] – onbewuste dat dus beantwoordt aan een verwerkingspoging van die equivoques, van detaal, doordat het deze op één wijze 'geschreven geluidsfragmenten' telkens met andere betekenaars associeert (metonymie en metafoor) en deze zo zin geeft, dubbelzinnig maakt.

Tenslotte nog een belangrijke opmerking in verband met het veranderde statuut, binnen dit nieuwe perspectief, van zowel de vrije associatie als de interpretatie. In de tijd van het onbewuste, als dat even zo historiserend mag gesteld worden, toen de onbewuste formaties zoals droom, lapsus en witz nog de focus én het paradigma van de interpretatie vormden, was de vrije associatie niet veel meer dan een soort truc om zoveel mogelijk van die onbewuste formaties geproduceerd te krijgen. In principe was dat ook het enige, het begenadigd moment, waarop een analyticus in die vrije associatie moest zitten wachten om wakker te schieten, waarbij hij met zijn eigen interpretatie kon aanknopen. Binnen het nieuwe perspectief, waarin de equivoques van detaal centraal staan, wordt in principe de hele vrije associatie vatbaar voor interpretatie. Een analyticus hoeft niet meer te zitten wachten, op een onbewuste formatie, maar heeft in principe de vrijheid om zelf om het even welk stuk uit die vrije associatie op te pikken en dit op deze of gene wijze te 'schrijven'. Die equivoques kan hij dus letterlijk zelf maken. En daarmee probeert hij dan als het ware een weg terug te forceren: de homofonie, met haar grammaticale implicatie (de equivoque interpretatie maakt van een woord 'weer' een zin), moet het subject dan wijzen op andere mogelijke schrijfwijzen van het gehoorde dan die ene waaraan het zich, 'onder druk van de drift', in zijn eerste confrontatie met een taal, ooit heeft laten vangen. Zodoende kan die equivoque interpretatie door de analyticus weer confronteren met het verlangen van de Ander.

Dat zal ik nu allemaal proberen te illustreren.

homofone equivoques bij Freud

Om te beginnen ga ik het niet ver zoeken. Bij Freud namelijk. Het belang van de equivoque en de equivoque interpretatie, die zo hypertypisch voor de laatste Lacan lijken, vinden we merkwaardig genoeg nog het zuiverst geïllustreerd bij Freud – maar dan wel, ook weer typisch, vooral in later toegevoegde voetnoten én in zijn zogenaamde preanalytische geschriften.

Zo vinden we de homofone equivoque terug in Freuds analyse van de ontwikkelingsgeschiedenis van zowel de fobie als het fetisjisme.

Eerst het fetisjisme. In eerste instantie zouden vooral 'toevallige omstandigheden' er verantwoordelijk voor zijn dat fetisjisten op typische wijze moeten terugvallen op schoenen, of lingerie – als laatste visuele houvast, of fallussubstituut, vlak voor het traumatische moment van ontdekking van de castratie van de moeder. Maar in minstens één geval toont Freud dat ook een toevallige homofone equivoque daarin een rol kan spelen.[25] Een door hem weliswaar als atypisch bestempelde fetisjist bekent te vallen voor vrouwen met … een bepaalde glans op de neus – die glans moet niet per se objectief door neutrale derden vaststelbaar zijn, het hangt er eigenlijk een beetje van af hoe de fetisjist in kwestie zelf juist kijkt – "zijn glans", besluit Freud, "kan hij dus naar believen op elke vrouwenneus zien".

Wat zit er achter die glans? Een equivoque. Als kind blijkt de man een Engelstalige *nanny* gehad te hebben. We kunnen ons voorstellen dat die de kleine 'curieuzeneuze' bij een aantal intieme

[24] Miller, J.-A. (1998 [1996]). Lacan avec Joyce, *La Cause freudienne*, 32, 17

[25] Freud, S. (1960 [1927]). *Fetischismus*. In: *Gesammelte Werke* XIV, Frankfurt/Main: Fischer, 311-317

aangelegenheden een nieuw woord zal geleerd hebben, en die bijvoorbeeld zal bezworen hebben '*not to glance at …'*, om niet 'steels even een blik te werpen op …'. Of misschien heeft hij haar tegen iemand anders dat voor hem op dat moment nog onbegrijpelijke woord *glance* horen uitspreken, terwijl ze hem steels even een blik toewierp. We weten het niet. In elk geval, zijn eerste Engels was hij achteraf vergeten. En in dat actief proces van vergeten moet dat cruciale Engelse *glance* (een steelse blik werpen) blijkbaar in zijn eigen taal, het Duits, 'geschreven' of 'overschreven' zijn geraakt met het daarmee perfect homofone en dus equivoque *Glanz* (glans). Zijn fetisj lijkt dus de geschreven versie te kunnen zijn van het laatste woord dat hij te horen kreeg vlak voor de ontdekking van de castratie van de moeder, en dat woord is misschien ook wel geplakt geraakt op het laatste lichaamsdeel dat hij daarvoor nog te zien kreeg.

Ook in de ontwikkelingsgeschiedenis van de fobie legt Freud een heel lacaniaanse vinger op een homofone equivoque.[26]

Kinderen, zegt Freud heel in het algemeen, behandelen de woorden graag als dingen (*dinglich*), met als kwalijk gevolg dat ze zich makkelijk laten vangen door homofonieën (*Wortgleichklänge*).

Bij de kleine Hans kan hij dan ook niet voorbijgaan aan diens uitbuiting van een taaltoeval dat typisch is voor het Duits (*Ausnützung eines dem Deutschen eigentümlichen Sprachzufalls*). Of passief en lacaniaans hergeformuleerd: Hans heeft zich laten vangen door detaal van het Duits, door de mogelijkheid van een homofone equivoque die daaraan inherent is. Freud suggereert inderdaad dat de oorzaak van zijn paardenfobie wel eens zou kunnen gelegen zijn in het verkeerd verstaan, door de welopgevoede Hans, van een uitroep van stoute Weense straatkinderen die voor zijn deur op straat speelden.

Terwijl ze van op een laadplatform op en af de af en aan ratelende paardenkarren springen, riepen die alsmaar '*Wegen dem Pferde!'* ('omwille/door/wegens het paard!'). Aldus een stellige Hans. Later, na zijn 'controle' van de analyse van Hans door diens vader, realiseert Freud zich, in een voetnoot van de gevalsstudie, dat het weinig waarschijnlijk is dat die straatkinderen in het vuur van hun spel zo grammaticaal bezig zouden geweest zijn. Hij vermoedt dat ze eerder iets in verband met *Wagen* (kar) en *Pferd* (paard) moeten geroepen hebben – in hun dialect wordt *Wagen* inderdaad uitgesproken als 'wegen' (*Wägen*).

Vraag, voor ons, wordt dus 'onder druk van welke drift' Hans dat door de straatkinderen gescandeerde *Wägen* (wagen) herschreven heeft als het daarmee homofone *wegen* (wegens)? Door zijn vader (én Freud) onder druk gezet om te bekennen wat hem dan wel zo heeft doen schrikken, kan Hans dan ook niet anders dan voortdurend te wijzen op het paard en wat daarmee allemaal al of niet aan de hand was, het moet 'wegens het paard' zijn; zodoende vergeet of verbergt hij dat de ware oorzaak van zijn fobie misschien wel te zoeken is in de *Wagen/Wägen*, dus in de kar die achter het paard kan hangen. Zijn angst geldt niet *das Pferd an sich*, als ik dat zo mag zeggen, maar wel de dreiging van het plotse vertrek van het paard, met die kar achter zich aan – die kar met hemzelf erop, of, nog erger, met zijn moeder erop – zijn moeder die, zoals we tussen de lijnen vernemen, er inderdaad al eens mee had gedreigd om zijn vader te verlaten.

Nog pregnanter is die equivoque in het geval van wat ik zelf de Keverman noem, en dat de preanalytische Freud tussendoor voor zijn toenmalige kompaan Fliess uit de doeken deed.[27]

Een man herinnert zich een eerste paniekaanval, hij was tien jaar, toen hij er maar niet in slaagde om een zwarte kever te vangen, een *Marienkäfer* (lieveheersbeestje).

Zijn moeder heet *Marie*; het was dus 'iets van zijn moeder' dat hij maar niet te pakken kon krijgen. Maar wat?

---

[26] Freud, S. (1960 [1909]). Analyse der Phobie eines funfjährigen Knaben. In: *Gesammelte Werke*, VII, Frankfurt/Main: Fischer, 293

[27] Freud, S. (1985 [1887-1904]). *Briefe an Wilhelm Fliess* (Ungekürzte Ausgabe, Hrg. J. M. Masson), Frankfurt/Main: Fischer, 316

In dat verband herinnert hij zich een anekdote, die hij zijn oma, onlangs nog, aan een van zijn tantes had horen vertellen. Zijn moeder zou slechts na grote aarzeling met zijn vader in het huwelijk zijn getreden; vlak daarvoor zou ze nog, compleet hysterisch, hebben uitgeroepen *'Que faire!?'* ('Wat doen!?'). Dit verhaal moet hem ook al als kind ter ore zijn gekomen, na de zeer vroege dood van zijn moeder.

Maar toen moet hij die uitroep verkeerd 'begrepen' of 'geschreven' hebben. Mogelijkheidsvoorwaarde daarvoor is dat ook deze man een anderstalige kinderjuffrouw blijkt gehad te hebben (we vertoeven in de kringen van de Weense bourgeoisie), waardoor hij, in dit geval, eerder Frans dan Duits verstond, Frans dat hij achteraf ook weer zo goed als vergeten was. Maar we kunnen er dus wel vanuit gaan dat hij op een bepaald moment als het ware voor de keuze moet gestaan hebben om de wanhoop van zijn moeder in het Frans – als *Que faire* (wat moet ik doen) – dan wel in het Duits – als *Käfer* (kever) – te schrijven. Had hij ervoor gekozen om dit in het Frans te doen, als *que faire* (wat doen), dan was hij geconfronteerd geworden met het verlangen van zijn moeder, met de vraag of zij, als vrouw, die man, die zijn vader zou worden, 'voldoende graag' gezien heeft, en meteen ook met de daaruit voortspruitende en mogelijks zelfvernietigende vraag: 'Heeft zij mij eigenlijk wel gewild?' (*veut-elle me perdre?*). Die wanhoop van zijn moeder in het Duits verhorend en herschrijvend, als *Käfer* (kever), gooit hij deze vragen dicht. We zouden kunnen zeggen dat hij haar, via wat Freud een woordbruggetje (*Wortbrücke*) noemt, een keverfobie toedichtte en zo zijn eigen paniek tegenover haar verlangen indijkte: ze kon maar beter bang zijn voor kevers (*Käfer*) dan voor zijn vader (*Que faire*).

De kiem van zijn eigen 'keverfobie', zoals deze zich later zou ontwikkelen, heeft hij dan ook van zijn moeder – zoals zo vaak bij kinderen. Telkens hij een belangrijke beslissing moet nemen, vooral dan op amoureus vlak, zal hij, 'net als zijn moeder', overal 'kevers' gaan zien. Interessant in dit verband is dat *Käfer* ook een connotatie heeft vergelijkbaar met ons 'grietje'. De moeder heeft zich niet laten tegenhouden door haar Kever, ze is toch met zijn vader getrouwd geraakt, de zoon laat zich wel door zijn kevers tegenhouden, hij kan de stap naar de grietjes niet zetten.

In de ontwikkelingsgeschiedenis van fetisjisme en fobie blijkt Freud dus een scherp lacaniaans oog en oor te hebben voor de equivoque. Maar hij blijkt deze ook in omgekeerde richting te hanteren, in zijn interpretatie. Een voetnoot bij *Karakter en Anaalerotiek* doet ons een pareltje van een klinisch vignet ontdekken.[28]

In een typische overdrachtscomplicatie zit 'een zeer intelligente man', waarvan we alle reden hebben om aan te nemen dat het gaat om één van Freuds leerlingen, nogal verveeld met een roddel die hij wel in de vrije associatie ter sprake moet brengen. Hij biecht Freud op dat X, een gemeenschappelijke kennis van beiden, het overal uitbazuint dat hij de slappe lach krijgt bij 'de gedachten die jij kleuters tijdens de zindelijkheidstraining toeschrijft …'. Maar anderzijds blijkt dit X toch ook te herinneren aan een eigen anale kinderfantasie: 'Ik ben cacaofabrikant Van Houten, iedereen wil mij de geheime formule van mijn zalige cacao ontfutselen – die ik natuurlijk angstvallig voor mijzelf hou!'.

Waarop Freud 'meteen, lachend en zonder daar meteen een dieper inzicht aan te verbinden', reageert met wat hij een woordspeling (*Wortwitz*) noemt: *'Wann haut'n … die Mutter?'* ('Wanneer slaat hem … zijn moeder?' – 'op zijn poep', voeg ik er hier zelf aan toe). Het eerste deel van die tussenkomst bestaat inderdaad uit een homofone equivoque, waarbij Freud de Nederlandse naam *Van Houten* als het ware in het Duits verkeerd begrijpt of overschrijft: *wann* (wanneer) wordt immers uitgesproken als *van*; en het Wiener Duits blijkt *Houten* uit te spreken als *haut'n*, dat is de derde persoon enkelvoud van het werkwoord *hauen* (slaan), zijnde *haut* (slaat), met daaraan de afgekapte vorm van *ihn* (hem) geplakt.

De ultieme truc van Freuds equivoque interpretatie bestaat er echter in dat hij daar, in een soort apodose nog steels iets aan toevoegt, namelijk *die Mutter* ('zijn moeder'). In zijn analyse achteraf

---

[28] Freud, S. (1960 [1908]). Charakter und Analerotik. In: *Gesammelte Werke*, VII, Frankfurt/Main: Fischer, 203-209

verklapt hij dat hij daarmee 'de sleutel van een afdekkende fantasie (*Deckfantasie*)' viseerde, 'die via fonetische associaties (*Kakao, wann haut'n*) de herinnering aan de strijd met de moeder tijdens de zindelijkheidstraining omkeert, en zo het schuldgevoel kalmeert'. Deze afdekkende fantasie valt dan als volgt te reconstrueren: 'Ik produceer cacao (en dus geen kaka) – en dat is de reden waarom men mij zo onder druk zet – ik zou daarvoor dan ook niet gestraft moeten worden maar integendeel goed betaald.' De druk waaronder dit subject de zin *wann haut'n die Mutter* verhoort, die als het ware als één woord (o)verschrijft, zijnde *Van Houten*, is in dit geval dus die van de anale drift.

grammaticale equivoques bij Freud

Tot nog toe hadden we het, in de ontwikkelingsgeschiedenissen van fetisjisme en fobie, maar verrassend genoeg ook in Freuds interpretatie, over de homofone kant van die equivoques of 'overschrijvingen'. Zoals al aangekondigd, bij de algemene principes, blijkt daarmee nu ook in één moeite door telkens een grammaticale operatie doorgevoerd te worden. Als interpretatie forceren die homofone equivoques inderdaad telkens een soort herintroductie van de grammatica: door een woord tot een zin te verkavelen of verhakkelen proberen ze de vinger te leggen op de plaats van waaruit het subject spreekt (*sujet de l'énonciation*), meer bepaald de positie van het subject tegenover het verlangen van de Ander. En dat maakt er ons meteen ook attent op dat diezelfde homofone equivoques, in de andere richting, die van de ontwikkelingsgeschiedenis, eigenlijk neerkomen op een uitwissing van de grammatica, en daarmee meteen ook van het verlangen van de Ander, gewoon door een zin tot één woord samen te trekken, in een soort holofrasering.

Zo ontleedt Freuds paradigmatische equivoque interpretatie het zinloze woord *Van Houten* tot een grammaticale zin, hij voert daar als het ware de grammatica terug in die daar, toen het subject anaal onder druk kwam te staan, uit gewist was geworden – en daarin kan dan weer iets aan het licht kan komen van de positie van dat subject tegenover zijn moeder, tegenover haar vraag in de strijd rond de zindelijkheidstraining: 'Wanneer slaat je moeder je?'.

Voor de andere gevallen, van de genese van het symptoom via een equivoque, zouden we vergelijkbare equivoque interpretaties, als herintroductie van de grammatica, kunnen construeren. Na de zoveelste keer het Duitse woord *Käfer* gehoord te hebben, in de klacht over de fobie, heeft Freud, tegenover zijn keverman, misschien wel, 'lachend en zonder daar meteen een dieper inzicht aan te verbinden', laten vallen: *'Que faire … mit dem Vater?'* ('Wat moet je doen … met je vader?') – een introductie dus van de Franse grammatica in een Duits woord, via een apodose – waarmee hij alludeert op de positie van die man in het verlangen van zijn moeder én zijn vader. En de glansfetisjist had hij even met de neus op de situatie van de ontdekking van de castratie van de moeder én het ontstaan van zijn fetisj kunnen drukken, door zich als het ware te verspreken en het langs zijn neus weg bijvoorbeeld even te hebben over (een equivoque hoeft niet perfect te zijn, verre van) een *Glanz auf die nose* – een directe allusie dus op het Engelse *nose,* én een verschoven allusie op de Engelse *roots* van het woord *Glanz* – en meteen ook een introductie van de Engelse grammatica in een Duits woord. En tenslotte had hij ook meteen Hans' positie in het verlangen van de moeder kunnen viseren als hij wat meer voeling had gehad met het Weense dialect, en dus het *wegen*, uit Hans' fobische constructie *wegen dem Pferde*, meteen had misverstaan, en dus juist verstaan, als *Wägen*, als 'kar', als 'kar-zonder-paard, die dus moet blijven, of als 'kar-met-paard', die dus altijd kan vertrekken, met zijn moeder en heel haar inboedel.

een eigen uitgewerkt voorbeeld van een equivoque

Deze situering van de equivoque interpretatie – in haar homofone én haar grammaticale kant – wil ik afronden met een uitgewerkt voorbeeld van eigen 'vinding', uit mijn eigen praktijk.

Het betreft een man met wat bij nader toezien een tweezijdig symptoom blijkt te zijn: een beetje te weinig plezier in verhouding tot de vrouw, en een beetje teveel in verhouding tot de taal.

De preliminaire gesprekken lieten toe om de interne dynamiek van dit symptoom als volgt te schematiseren. Vrouwen moeten zich amuseren, ze moeten plezier hebben – maar dan wel door zijn toedoen, door wat hij zegt, of eigenlijk vooral door de manier waarop hij alles zegt. Over zijn verhouding tot de taal klaagt hij om te beginnen dus niet. Taalvaardig als hij is, beleven vrouwen en dus ook hijzelf daaraan het grootste plezier. Maar anderzijds kan hij er toch ook weer niet echt tegen als een vrouw zich 'echt' blijkt te amuseren. 'Echt' betekent dan dat ze begint te genieten op een wijze die hij niet meer meteen in verband kan brengen met zijn eigen talige insteek, die niet meer door zijn eigen spreken veroorzaakt is. Tegenover dat genot overvalt hem dan altijd een zekere gêne. En op dat moment blijkt hij zijn taalvaardigheid, waarmee hij het vrouwelijk plezier in gang zette, nog beter te kunnen aanwenden: om dat uiteindelijk aan zijn eigen talige inbreng ontsnappende en hem dus fundamenteel generende vrouwelijk genot te verpesten. Omdat niet alleen zijn vriendin maar ook hijzelf het niet meer zien zitten dat hij uiteindelijk altijd 'haar' plezier, of genot, moet verpesten, belandt hij op een goede dag in analyse.

Daar heeft hij het dan op een bepaald moment over dat gevoel van gêne tegenover dat vrouwelijk genot. Daarbij valt meteen op dat hij die sleutelbetekenaar op een *inconceivably private* wijze uitspreekt. 'Ik geneer mij' spreekt hij niet uit zoals het hoort, op zijn Frans, maar als 'ik heneer mij'. Ik laat hem het woord een behoorlijk aantal keer herhalen, waarbij ik heel nadrukkelijk toon dat ik heel aandachtig luister, alsof ik daar per se iets wil in horen. Vanaf dat moment kan het tot deze taalvirtuoos beginnen doordringen dat hij zich, lang geleden, misschien ergens in dit woord kan vergist hebben.[29]

Het verhaal van deze equivoque – want dat is het – die zijn verhouding tot het genot in de taal, het fallisch genot, zeg maar, en het genot van de vrouw heeft gestempeld, bleek een verhaal in twee tijden te zijn, zoals elk traumatisch verhaal. Eerst de tweede tijd.

Deze kon hij niet direct situeren. Hij leidde wel af dat deze nog voor de puberteit moest vallen. De entree van de driften had hij immers ervaren als een brutale inbreuk op wat hij tot op dat moment had ervaren als een ongebreideld narcisme: in zijn kindertijd kon hij nog met gemak in alles de beste zijn, nadien lukte niets meer echt, alsof de om zich heen grijpende seksualisering hem op alle vlakken begon te handicappen, zei hij.

Maar er moet dus een tijd geweest zijn waarin hij nog met gemak in alles de beste was. En dus ook als er toneel diende gespeeld te worden, in de jeugdbeweging, sprak het vanzelf dat de hoofdrol hem en niemand anders toekwam. Eén scène is hem in al haar onbegrijpelijkheid haarscherp bijgebleven, als was ze hem op het lijf geschreven. In die scène komt de buurvrouw plots binnenvallen, hij moet haar meteen geruststellen dat ze niet stoort: 'Ge moet U niet generen!'. De leider van de jeugdbeweging regisseerde, en speelde hem dan ook eerst die scène met tekst en al voor. Toen hij aan de beurt was, bleek onze man echter niet te kunnen weerstaan aan de aandrang om daar een eigen draai aan te geven. Het woord 'generen' sprak hij niet uit zoals het hoort én zoals hem zojuist ook nog eens was voorgezegd, op zijn Frans, als 'generen', maar als 'heneren' – hij maakte de buurvrouw dus diets dat ze zich niet moet 'heneren'. Waarop de leider-regisseur prompt de slappe lach kreeg. Die Ene waarnaar hij opkeek, omwille van diens vertelkunst, diens taalbeheersing – en waarvoor dan ook alle moeders, dat voelde hij ook bij de zijne, een boontje hadden – dat uitgerekend die Ene de slappe lach kreeg … Het punt in de Ander van waaruit hij zich in zijn narcisme graag bekeken wist, zijn Ik-ideaal, spatte daarmee plots uiteen. En als gevolg daarvan opende zich in hem meteen ook een fundamentele verdeeldheid. Enerzijds stak meteen een storm van innerlijk protest op. Hij was er immers rotsvast van overtuigd dat het op zijn Frans uitgesproken 'generen' een vorm van slecht, West-Vlaams taalgebruik

---

[29] Gewoon erop wijzen dat men iets niet verstaat, wat zeg je daar juist? Ik versta dat niet
Cfr TD keutelboertje – altijd zo gedacht ipv keuterboertje
Kon r niet uitspreken als kind – lambdacisme typisch

was, de scène speelt zich inderdaad af in hartje West-Vlaanderen – en dus had hij toch even willen laten blijken dat hij wel degelijk wist hoe 'generen' in het toen opgeld doende Algemeen Beschaafd Nederlands diende te worden uitgesproken; hij had alleen maar dat ene kleine, alleen door hem gehoorde foutje van zijn Ik-ideaal willen rechtzetten, teneinde dit Ik-ideaal intact te houden … Anderzijds verviel hij op dat moment ook voor het eerst in, veel fundamenteler, een diepe wanhoop, die hem niet meer zou verlaten, de wanhoop van het gevoel te hebben van uiteindelijk niet te weten wat hij zegt, en van dus altijd op zijn hoede te moeten zijn met wat hij zegt. Aan de ene kant verscheen heel even een piepklein gaatje in de Ander, in de Ander van de betekenaar, in zijn Ik-ideaal, dat hij, in al zijn narcisme, dacht te kunnen dichten; maar doordat die Ander zich, uiteengeschud door een duister genot, te pletter lachte, en dus verdween, opende zich aan de andere kant een peilloze kloof in zijn eigen wezen.

Het is pas laat – 'te laat!', zoals hij zijn fundamenteel panisch gevoel in verhouding tot de taal verwoordde –, in zijn analyse, tot hem beginnen doordringen wat er doorschemert in de vrouw die zich niet mag 'heneren'. En dat is een typisch West-Vlaams woord, dat, met enige goede wil, fonetisch zou kunnen geschreven worden als 'zich heneiren', en dat het 'Westvlaamsch Idioticon' definieert als: 'zich junnen, ergens geerne zijn'.[30] Onder het kritisch taaloog van zijn Ik-ideaal heeft hij dan ook tegen een vrouw juist het omgekeerde gezegd van wat hij had moeten zeggen: hij slaagt er dus niet in om haar te zeggen dat ze zich niet moet 'generen', dat ze maar moet doen alsof ze thuis is, dat ze zich niet moet schamen om zich op haar gemak te voelen, om zich te amuseren – maar hij flapt eruit dat ze zich niet mag 'heneiren', dat ze dus niet moet doen alsof ze thuis is, zich niet op haar gemak mag voelen, zich niet mag amuseren.

Eenmaal dat bewust geworden, beseft hij meteen waar hij de uitdrukking 'zich heneiren', die hij maar al te goed kent, vandaan heeft. Deze heeft hij voor het eerst gehoord, of eigenlijk afgeluisterd, in een heuse oerscène tussen zijn ouders. Als het toneelstukje met de leider van de jeugdbeweging de tweede tijd was, dan vormt die oerscène tussen zijn ouders daarvan de eerste mythische tijd. Samen met zijn broers had hij de gewoonte aangenomen om, bij wijze van slaapritueel, met de oren tegen de muur, nog even de geluiden uit de ouderlijke slaapkamer te beluisteren. Achteraf maakten ze zich daar ondereen graag vrolijk over, als apen in een oerwoud. Maar op een gegeven moment had er, tussen al die broeierige geluiden uit de ouderlijke slaapkamer door, toch ook één duidelijk verstaanbare zin weerklonken. Zijn vader hoorde hij zijn moeder vragen: 'Heneirde joen e bitje?' ('Amuseer je je een beetje?'). Hij moet toen zelf al geweten hebben wat 'zich heneiren' betekent. De panisch getinte bevreemding die toen als een sluier over hem neerdaalde, had dan ook meer te maken met het zich totaal niet kunnen voorstellen waarop dat 'zich amuseren', in die situatie, aan de andere kant van de muur, sloeg. Hij hoorde zijn moeder immers pijnlijk kreunen. En vooral ze antwoordde niet, en dat, raar genoeg, zonder dat de vader meteen kwaad leek te worden – daarmee sloeg die moeder inderdaad de Boven-Ik imperatief bij uitstek van zijn vader, 'onmiddellijk antwoorden!', in de wind.

Over die onbeantwoorde zin, in de dubbele betekenis, van de vader heeft hij het met zijn broers nooit durven hebben, daarmee viel blijkbaar niet te lachen. En bijgevolg is de uitdrukking 'U heneiren' hem in al haar onbegrijpelijkheid, met heel haar equivoque lading aan onbegrijpelijk genot, in hem gegrift geworden, als een traumatische betekenaar die de onmogelijkheid van de seksuele verhouding afdekt, boven het hoofd blijven hangen, als een zwaard van Damocles in zijn verhouding tot de taal.

Die betekenaar is dan, op zijn eentje, in hem zijn vraag blijven stellen – tot op het moment dat hij de kans schoon zag om die zin te doen krijgen, om daarover als het ware tekst en uitleg te vragen aan degene die ondertussen voor hem de belichaming was gaan vormen van de meester van de betekenaar, van de subjectivering van het weten over de taal (*sujet supposé savoir*), de Ander van de Ander dus. Het fenomeen is bekend. En gênant. Kinderen die te pas en te onpas in volwassen gezelschap uitpakken met grove woorden, woorden die ze inderdaad niet snappen, maar waarvan ze

[30] De Bo, L.-L. (1992 [1892]). Westvlaamsch Idioticon. Roeselare: Familia et Patria.

anderzijds maar al te goed aanvoelen dat daarin iets gecondenseerd moet zitten van het genot, van de seksuele verhouding tussen hun ouders. Zo ook dus deze man tegenover zijn taalleider: met de equivoque ‘ge moet U niet heneiren’ legt hij hem het enigma voor van het genot van zijn moeder in verhouding tot zijn vader. Dat dit op dat moment weggelachen en dus als het ware onontvankelijk wordt verklaard, maakt het pas echt traumatisch.

Als hij het in de analyse, in de overdracht, toch nog eens aandurft om die traumatische equivoque ‘zich heneiren’ te berde te brengen, lacht de Ander van de Ander niet. En kan er voor het eerst enige beweging in zijn gêne komen …